

Donald Kalsched

LUMEA INTERIOARĂ A TRAUMEI

Mecanisme defensive arhetipale
ale spiritului personal

Traducere din limba engleză:
WALTER FOTESCU ȘI IULIA FEORDEANU

EDITURA HERALD
București

CUPRINS

MULȚUMIRI	9
INTRODUCERE	11

PARTEA I

1. LUMEA INTERIOARĂ A TRAUMEI ÎN FORMA EI DIABOLICĂ	25
Jung și disocierea	28
Exemplu clinic: omul cu toporul	31
Doamna Y și cel care împușcă	38
Mary și daimonul mâncării	54
2. ALTE ILUSTRĂRI CLINICE ALE SISTEMULUI DE AUTOÎNGRIJIRE	75
Fetița și îngerul	75
Lenore și zâna-nașă	77
Gustav și părinții săi cerești	85
Kaye și delfinii ei	98
Patricia și copilul-fantomă: când spiritul se întoarce în corp	104
Bolile psihosomatice și sistemul de autoîngrijire	110
3. DIALOGUL DINTRE FREUD ȘI JUNG DESPRE LUMEA INTERIOARĂ A TRAUMEI	119
Janet și daimonii interiori	119
Trauma și descoperirea de către Freud a realității psihice	121
Teoria seducției	123
Teoria complexelor a lui Jung și trauma	124
Doamna care locuia pe lună	127
Trauma și transpersonalul în fantezia inconștientă	133
Jung și Freud despre rezistența daimonică la vindecare a psihicului	135
Freud și mecanismele defensive daimonice ale inconștientului	136
4. CONTRIBUȚIILE LUI JUNG LA FORMULAREA UNEI TEORII A SISTEMULUI DE AUTOÎNGRIJIRE	145
Trauma lui Jung și Atmavictu	146
Gândirea matură a lui Jung despre traumă	151
Jung și „mintea” agresoare	158
Jung și sinele dual: lumină și întuneric	164
Yahve și latura întunecată a sinelui	166

5. CONTRIBUȚII JUNGHIENE SUPLIMENTARE	170
Erich Neumann și eul de avarie	170
Școala londoneză și mecanismele defensive arhetipale	172
Jungieni americani	175
Versiuni popularizate	184
6. TEORIA PSIHANALITICĂ A SISTEMULUI DE AUTOÎNGRIJIRE	194
Edmund Bergler și daimonionul autodistrugător	195
Odier și „marile ființe” răuvoitoare/binevoitoare	198
Sándor Ferenczi și înțelepciunea transpersonală a sinelui îngrijitor	201
Teoreticienii relațiilor de obiect	206

PARTEA A II-A

INTRODUCERE LA PARTEA A II-A	231
Procese tranzitorii între uman și divin	232
Întrebări ale psihologiei dezvoltării	235
Procesele tranzitorii în basme	237
Vindecarea în două etape a clivajului în basme	239
7. RAPUNZEL ȘI SISTEMUL DE AUTOÎNGRIJIRE	242
Pacienții Rapunzel	243
Rapunzel: Partea 1	245
Rapunzel: Partea a 2-a	252
Rapunzel: Partea a 3-a	258
Rapunzel: Partea a 4-a	263
8. PSYCHE ȘI DAIMONUL IUBIT	270
Eros și Psyche: Partea 1	272
Eros ca daimon	275
Protecția daimonică vs închisoare	278
Daimonicul ca temnicer	280
Daimonul-iubit și fantezia	282
Fantezia ca apărare împotriva simbolicului	283
Individuarea și atracția realității	286
Eros și Psyche: Partea a 2-a	289
Furia și rezistența la întrupare	291
Sacrificiu voluntar și întrupare	293
Bucuria și relația uman/divin	295

9. PASĂREA LUI FITCHER ȘI LATURA ÎNTUNECATĂ A SINELUI	299
Pasărea lui Fliucher	301
Povestea: Partea 1	302
Iubirea și agresivitatea în evoluția eului sănătos: Winnicott	308
Un exemplu clinic	314
Natura duală a sacrificiului în transformarea sistemului de autoîngrijire	315
Pasărea lui Fliucher: Partea a 2-a	318
Biruința asupra vrăjitorului cu ajutorul simbolului	322
10. PRINȚUL LINDWORM ȘI TRANSFORMAREA DAIMONICULUI PRIN SACRIFICIU ȘI ALEGERE	326
Prințul Lindworm: Povestea	326
Motivul copilului și al cuplului fără copii	329
Refuzul de a alege	331
Lumea melancolică a fanteziei în sistemul de autoîngrijire	333
Julia Kristeva și „soarele negru”	334
Excurs în utilizările defensive ale numinosului	336
Prințul Lindworm ca geamăn	339
Prințul-vierme și diada rege sau regină/copil	341
Fiica păstorului și baba ca diadă pozitivă a sinelui	342
Furia și transformarea prințului Lindworm	345
Un moment de compasiune	347
Concluzii	349
NOTE	350
BIBLIOGRAFIE	354
INDEX	363

INTRODUCERE

Aceasta este o carte despre lumea interioară a traumei, așa cum mi-a fost ea revelată prin visele, fanteziile și luptele interpersonale ale pacienților implicați în procesul psihanalitic. Punând accent pe „lumea interioară” a traumei, sper să ilustrez cum psihicul răspunde în interiorul său la evenimentele copleșitoare ale vieții. Ce se întâmplă în lumea interioară, când, de exemplu, în lumea exterioară viața devine de nesuportat? Ce ne spun visele despre imaginile-obiect interne ale psihicului? Și cum aceste „obiecte interne” compensează experiențele catastrofice cu „obiectele externe”? Ce tipare ale fanteziei inconștiente furnizează un sens interior victimei traumei, atunci când evenimente care zguduie viața distrug cu totul sensul exterior? În final, ce ne spun aceste imagini și structuri ale fanteziei despre mecanismele defensive miraculoase salvatoare de vieți, care asigură supraviețuirea spiritului uman chiar și atunci când acesta este amenințat de lovitura anihilatoare a traumei? Acestea sunt câteva întrebări la care voi încerca să răspund în paginile următoare.

De-a lungul discuțiilor care urmează voi folosi cuvântul „traumă” pentru a denumi orice experiență care-i cauzează copilului durere sau anxietate insuportabilă. Pentru ca o experiență să fie insuportabilă, ea trebuie să învingă măsurile defensive obișnuite, pe care Freud (1920b: 27) le-a descris ca pe „un scut protector împotriva stimulilor”. O traumă de asemenea magnitudine variază de la abuzurile grave și cutremurătoare, atât de frecvent expuse în literatura de azi, până la traumele cu un caracter „cumulativ”, cauzate de nesatisfacerea nevoilor vitale de îngrijire, care provoacă efecte devastatoare în dezvoltarea unor copii (Khan, 1963), incluzând privările critice

din primul an de viață. Acestea au fost descrise de Winnicott ca „agonii primitive”, a căror trăire este experimentată ca fiind de „neconceput” (1963: 90). Trăsătura distinctivă a unor asemenea traume este ceea ce Heinz Kohut (1977: 104) a numit „anxietatea de dezintegrare”, o spaimă de nesuportat asociată cu amenințarea disoluției unui sine coerent.

Faptul de a experimenta o asemenea anxietate reprezintă o amenințarea cu anihilarea totală a personalității umane, cu distrugerea spiritului personal. Acest lucru trebuie evitat cu orice preț și, pentru că asemenea traume survin în primul an de viață, înainte de formarea unui *eu* coerent (cu mecanismele defensive aferente), *un al doilea front de apărare* intră în joc pentru a împiedica *experimentarea* aceluia lucru de „neconceput”. Aceste apărări sau mecanisme defensive și elaborarea lor prin fantezii inconștiente reprezintă subiectul central al investigației mele. În limbaj psihanalitic, ele sunt cunoscute ca mecanisme defensive „primitive” sau „disociative”; spre exemplu, clivajul, identificarea proiectivă, idealizarea sau diabolizarea, stările de transă, comutarea între mai multe centre de identitate, depersonalizarea, amorțeala psihică etc. Psihanaliza a înțeles de mult timp că aceste mecanisme defensive primitive, pe de o parte, *caracterizează* tulburările psihopatologice severe, dar, pe de altă parte, le și *cauzează*. Dar rareori în literatura contemporană acestor mecanisme defensive li se acordă „meritul”, ca să spunem așa, de a fi contribuit în procesul conservării vieții persoanei traumatizate. Și, în vreme ce toată lumea este de acord cât sunt de dezadaptive aceste mijloace de apărare mai târziu în viața pacientului, puțini scriitori au recunoscut natura miraculoasă a acestora – caracterul lor sofisticat de salvatoare ale vieții și natura și sensul lor arhetipale.

Pentru înțelegerea acestor chestiuni ne îndreptăm atenția către C.G. Jung și către vise, dar nu către Jung așa cum a fost el interpretat în mod clasic și nici către imaginile din

vise așa cum sunt ele înțelese de mulți clinicieni de astăzi. În schimb, în capitolul 3, ne reîntoarcem la dialogurile timpurii dintre Freud și Jung, în care ambii se străduiau să înțeleagă imaginile „mitopoetice”⁽¹⁾ din fanteziile produse de psihic ca sechele ale traumei. În aceste vremuri fertile, înainte de trista lor despărțire și de sistematizarea ulterioară a teoriilor lor, amândoi au manifestat deschidere experimentală către misterele psihicului, o deschidere pe care trebuie să încercăm să o restaurăm, dacă vrem să înțelegem trauma și sensul său. În capitolul 3, vom urmări dialogul lor până în punctul în care a intrat în impas și s-a încheiat și constatăm că acest lucru s-a întâmplat în jurul problemei interpretării imaginilor „daimonice” și „bizare” ale viselor și fanteziilor legate de traumă.

Dacă studiem impactul traumei asupra psihicului cu un ochi asupra evenimentului traumatizant din exterior și cu un ochi asupra viselor sau a produselor spontane ale fanteziei care apar ca răspuns la trauma exterioară, descoperim o imagerie mitopoetică remarcabilă care constituie „lumea interioară a traumei” și care le-a suscitât atât de mult interesul lui Freud și Jung. Și totuși, nici *interpretările* lui Freud, nici cele ale lui Jung asupra acestor imagini nu s-au dovedit a fi satisfăcătoare pentru mulți dintre clinicienii de astăzi, inclusiv pentru autorul lucrării de față. Din acest motiv, în paginile următoare vom încerca o nouă interpretare a fanteziilor legate de traumă – o interpretare care combină elemente din interpretările lui Freud cu elemente din cele ale lui Jung. Aceasta se bazează foarte mult pe visele care apar imediat după un moment traumatic din viața pacientului. Studiul atent al unui astfel de material clinic conduce către ipoteza noastră principală, potrivit căreia mecanismele defensive arhaice asociate cu trauma sunt personificate *ca imagini daimonice arhetipale*. Cu alte cuvinte, imaginile asociate cu trauma, care apar în vise, reprezintă *autoportretul operațiilor defensive ale psihicului*.

În materialul clinic care urmează vom găsi exemple de astfel de imagini din visele pacienților contemporani care s-au luptat cu impactul devastator pe care l-a avut trauma asupra vieților lor. Vom vedea cum în momente critice ale lucrului terapeutic cu trauma, visele ne oferă o imagine spontană a celei de „a doua linii de apărare” a psihicului împotriva anihilării spiritului personal. Furnizând aceste „autoportrete” ale operațiilor defensive inerente psihicului, visele ajută în procesul de vindecare, simbolizând afecte și fragmente ale experienței personale care fuseseră până atunci imposibil de reprezentat în conștiință. Ideea că visele ar putea astfel să reprezinte activitățile disociative ale psihicului și, în același timp, să țină unite părțile sale fragmentate într-o singură poveste dramatică este un fel de miracol al vieții psihologice pe care am putea fi, mult prea ușor, tentați să îl considerăm un lucru de la sine înțeles. De regulă, când visele realizează acest miracol, nimeni nu ascultă. În psihoterapia analitică încercăm să ascultăm.

Ceea ce dezvăluie visele și ceea ce au arătat cercetările clinice recente este că, atunci când trauma lovește psihicul aflat în dezvoltare al unui copil, are loc o fragmentare a conștiinței în care „bucăți” (Jung le numea fragmente ale spiritului sau complexe) din psihic se organizează conform unor tipare arhaice și tipice (arhetipale), cel mai adesea diade sau sizigii alcătuite din „ființe” personificate. În mod tipic, o parte a eului *regresează* în perioada infantilă și o altă parte *progresează*, mai exact crește prea repede și devine adaptată precoce lumii exterioare, adesea ca un „sine fals” (Winnicott, 1960a). Atunci *partea progresată* ia în îngrijire *partea regresată*. Această structură diadică a fost descoperită independent de clinicieni aparținând unor teorii diferite – un fapt care susține indirect baza arhetipală a acestor mecanisme. Vom explora în detaliu scrierile acestor clinicieni în capitolele 5 și 6.

În vise, *partea regresată* a personalității este adesea reprezentată ca un *sine copil* sau *animal*, vulnerabil, tânăr,

inocent (adesea feminin) care rămâne ascuns și rușinat. Ocazional, aceasta apare ca un animal special: un animal de companie favorit, un pisoi, un cățeluș sau o pasăre. Indiferent de încarnarea sa particulară, această apariție „inocentă”, care amintește de întregul sine, pare să reprezinte miezul spiritului personal nepieritor – ceea ce vechii egipteni numeau „sufletul Ba”, iar alchimiștii, spiritul înaripat al procesului de transformare – de exemplu, Hermes/Mercur. Acest spirit a fost întotdeauna un mister, o esență a sinelui care nu va putea fi niciodată înțeleasă pe deplin. Ceea ce Winnicott numește „sine adevărat” (Winnicott, 1960a), iar Jung, căutând un concept care să îi onoreze originile transpersonale, numește *Sine*⁽²⁾ este esența nepieritoare a personalității. Violarea acestui miez intern al personalității este de *neconceput*. Când celelalte mecanisme defensive dau greș, cele arhetipale vor merge până în pânzele albe pentru a proteja Sinele, vor merge chiar până la a omorî personalitatea-gază în care acest spirit personal locuiește (sinucidere).

Între timp, partea progresată a personalității este reprezentată în vise de o figură *puternică, măreață, bine-voitoare sau răuvoitoare* care îl protejează sau îl persecută pe partenerul său vulnerabil, uneori ținându-l prizonier. Câteodată, în deghizarea sa protectoare, ființa binevoitoare/răuvoitoare apare ca înger sau ca un animal sălbatic miraculos, cum ar fi un cal special sau un delfin. Mai des, personajul îngrijitor este daimonic și înfricoșător pentru eul din vis. În materialele clinice din capitolele 1 și 2, vom explora cazuri în care această figură se prezintă ca un călău diabolic cu topor, un criminal cu o pușcă, un doctor nebun, un „nor” amenințător, un „demon al mâncării” seducător sau ca Diavolul însuși. Uneori, teroristul răuvoitor își arată o altă față și se prezintă ca aspect mai binevoitor, astfel identificându-se ca o figură „duală”, un protector și un persecutor într-un singur personaj. Astfel de exemple se găsesc în capitolul 2.

PARTEA I

1 LUMEA INTERIOARĂ A TRAUMEI ÎN FORMA EI DIABOLICĂ

*Când inocența a fost privată de drepturile ei,
devine un spirit diabolic.*

(Grotstein, 1984: 211)

În capitolul acesta și în următorul, voi prezenta o serie de viniete clinice și de comentarii teoretice pentru a explora fenomenologia unei figuri „daimonice”, pe care am întâlnit-o în mod repetat în materialul inconștient al pacienților cu o istorie de traumă timpurie din copilărie. Cuvântul „daimonic” provine din *daiomai*, care înseamnă „a diviza” și inițial se referea la momente ale conștiinței divizate, așa cum se întâmplă în scăpările de limbă sau de atenție, sau alte „răbufniri” dintr-un alt tărâm al existenței, pe care l-am putea numi „inconștient” (vezi von Franz 1980a). Într-adevăr, divizarea lumii interioare pare a fi intenția figurii pe care o urmărim. Termenul dat de Jung pentru aceasta a fost „disociere”, și daimonul nostru *pare să personifice mecanismele defensive disociative ale psihicului în acele cazuri când trauma timpurie a făcut imposibilă integrarea psihologică*.

Cel mai bine pot aborda acest subiect împărțând cu cititorul felul cum am devenit interesat de această temă. De-a lungul ultimilor douăzeci și cinci de ani am avut în analiză un

număr de persoane care, după o perioadă inițială de creștere și îmbunătățire a stării lor psihologice, au ajuns la un fel de platou unde păreau că stagnează în terapie și, în loc să se facă mai bine ca rezultat al tratamentului, păreau să rămână prinși într-o „compulsie la repetiție” a comportamentului anterior terapiei, ceea ce îi făcea să se simtă învinși și lipsiți de speranță. Aceștia erau indivizi care ar fi putut fi descriși ca „schizoizi”, în sensul că suferiseră experiențe traumatice în copilărie, experiențe care le depășiseră sensibilitatea, adesea deosebită, și i-au obligat să se interiorizeze. Adesea lumile interioare în care aceștia se retrăseseră erau lumi asemănătoare copilăriei, bogate în fantezie, cu o notă melancolică. În acest „sanctuar al inocenței” asemănător unui muzeu, acești pacienți se agățau de niște rămășițe ale experiențelor lor din copilărie care fuseseră magice și foarte reconfortante la un moment dat, dar care nu se maturizaseră împreună cu celelalte părți din ei. Deși ei au venit la terapie din nevoie, nu doreau să se schimbe sau să crească în moduri care ar fi satisfăcut cu adevărat această nevoie. Pentru a fi mai precis, o parte din ei voia să se schimbe, iar o altă parte, mai puternică, se opunea acestei schimbări. Ei erau divizați din interior.

În cele mai multe cazuri, acești pacienți erau extrem de inteligenți, sensibili și suferiseră din cauza sensibilității lor – foarte devreme în viață – unele traume acute sau cumulative. Toți aceștia au devenit prematur autosuficienți în copilărie, rupând relațiile autentice cu părinții lor de-a lungul anilor de dezvoltare și având grijă de ei înșiși într-un cocon al fanteziei. Ei au avut tendința de a se vedea pe ei înșiși ca victime ale agresivității celorlalți și nu au putut să își mobilizeze capacitățile de autoafirmare eficiente când a fost nevoie să se apere sau să se individueze. Fațada lor de duritate și autosuficiență adesea ascundea o dependență secretă de care se simțeau rușinați, așa că în procesul de psihoterapie le-a fost foarte dificil să renunțe la sistemul lor

personal de autoprotecție și să-și permită să depindă de o persoană reală.

Ceea ce mi-a devenit clar în mod gradat de-a lungul analizei viselor acestor pacienți a fost că ei erau prinși în ghearele unei figuri interioare a cărei gelozii îi izola de lumea exterioară, în același timp atacându-i cu critici și abuzuri fără milă. Mai mult, această figură interioară era o „forță” atât de puternică, încât termenul *daimonic* părea o caracterizare foarte validă. Uneori, în visele pacienților mei, această figură interioară daimonică disocia violent lumea interioară, atacând activ *eul* din vis sau o parte „inocentă” a sinelui cu care *eul* din vis se identifica. Alte dată, scopul său părea să fie încapsularea unei părți fragile, vulnerabile a pacientului, pe care o separa de realitate fără milă, ca și cum și-ar fi dorit să o ferească de alte agresiuni. În alte situații, ființa daimonică era un fel de înger păzitor care îngrijea și proteja partea copilăroasă a sinelui în interior, în timp ce o ascundea de lume, ca și cum ar fi fost ceva rușinos. Această figură putea juca un rol protector sau persecutor, uneori alternând între ele. Și, pentru a complica și mai mult lucrurile, această imagine duală își făcea adesea apariția în ceea ce James Hillman a numit „tandem” (Hillman, 1983). Frecvent, nu apărea singură, ci era însoțită de un copil interior sau de un alt partener mai neajutorat sau vulnerabil. La rândul său, acest „copil” inocent avea un aspect dual: uneori era „rău” și „merita” persecuția, am putea spune, alteori era „bun” și primea protecție.

Pe scurt, aceste imagini duale înlănțuite ca o structură internă alcătuiesc ceea ce eu numesc *sistemul arhetipal de autoîngrijire*. Așa cum sper să demonstrez în paginile ce urmează, avem motive să credem că această structură este un sistem intern universal al psihicului, sistem al cărui rol pare să fie apărarea și conservarea unui spirit personal inviolabil, aflat în miezul adevăratului sine al individului.

Întrebarea pe care am început să mi-o adresez a fost: „În ce fel figurile interne protectoare ale acestui «sistem» și

«clienții» lor copii vulnerabili s-au organizat în inconștient și când și-au extins acestea puterea uimitoare asupra eului bine intenționat al pacientului?”

JUNG ȘI DISOCIEREA

Reacția normală a psihicului față de experiențele traumatiche este să se retragă din locul suferinței. Dacă retragerea nu este posibilă, trebuie ca o parte a psihicului să fie scoasă de acolo și, pentru ca aceasta să se întâmple, *eul* – altfel integrat – trebuie să se cliveze în fragmente sau să se *disocieze*. Disocierea este o parte normală a mecanismelor defensive ale psihicului împotriva potențialului distructiv al impactului traumei – așa cum Jung a demonstrat, cu mulți ani în urmă, cu experimentul său asociativ verbal (Jung, 1904). Disocierea este un truc pe care psihicul și-l face sie însuși. Aceasta permite vieții să continue, divizând experiența de nesuportat și distribuind-o către diferite compartimente ale minții și corpului, în special aspectelor inconștiente ale minții și corpului. Aceasta înseamnă că elementelor care în mod normal sunt integrate unitar (de exemplu, cunoașterea conștientă, afectele, senzațiile, imaginile) nu le este permis să se integreze. Experiența în sine devine discontinuă. Imageria mentală se poate separa de afecte sau atât afectele, cât și imaginile pot fi disociate de cunoașterea conștientă. Apar flashbackuri ale senzațiilor aparent deconectate de un context comportamental anume. Rememorarea istoriei de viață are lacune: persoana a cărei viață a fost întreruptă de traumă nu poate oferi o narațiune integrală a istoriei sale de viață.

Pentru persoana care a trăit suferințe insuportabile, mecanismul psihologic defensiv al disocierii permite vieții exterioare să continue, dar cu un preț interior foarte mare. Trauma exterioară încetează și efectele sale pot fi de mult uitate, dar sechelele psihologice ale traumei continuă să bântuie lumea interioară, și chiar o fac, așa cum a descoperit

Jung, în forma unor imagini care se organizează în jurul unui afect puternic – ceea ce Jung a numit „complexe încărcate afectiv” (*feeling-toned complexes*). Aceste complexe tind să se comporte autonom ca ființe interioare înfricoșătoare și sunt reprezentate în vise ca dușmani atacatori, animale feroce etc. În singurul său eseu explicit despre traumă, Jung a spus:

un complex traumatic aduce cu el disocierea psihicului. Complexul nu se află sub controlul voinței și din acest motiv posedă calitatea autonomiei psihice. Autonomia sa constă în puterea de a se manifesta independent de voință și chiar în opoziție directă cu tendințele conștiente: se impune tiranic asupra minții conștiente. Explozia de afecte îl invadează complet pe individ, vine către el ca un dușman sau ca un animal sălbatic. Am observat frecvent că afectul traumatic tipic este reprezentat în vise ca un animal sălbatic și periculos – o ilustrare șocantă a naturii sale autonome când este separat de conștiință.

(Jung, 1928a: parag. 266–7).

Natura și funcționarea acestor mecanisme disociative responsabile pentru formarea complexelor nu erau clare pentru Jung în experimentele sale timpurii, dar cercetări ulterioare cu pacienți suferind de așa-numitele tulburări disociative au arătat că nu este vorba despre un proces pasiv, benign, în care diferite părți ale minții devin deconectate și pierd orice legătură. De fapt, disocierea pare să implice o cantitate mare de agresivitate – aparent implică un atac activ al unei părți din psihic asupra altor părți. Este ca și cum tendințele psihicului, care în mod normal sunt integrative, trebuie să fie întrerupte prin forță. Scindarea (clivajul) este o chestiune violentă, precum scindarea/diviziunea unui atom. Acesta este un fapt care în mod curios i-a scăpat lui Jung. Deși era conștient că un afect traumatic poate apărea în vise ca un „animal sălbatic”, el nu a inclus afectele violente în înțelegera sa asupra mecanismelor defensive primitive ale psihicului.